

2.12. Ріки України

Територія України порізана мережею річкових долин. Належать вони переважно до басейнів Чорного та Азовського морів. Переважна більшість річок тече з півночі на південь. Кількість водотоків досягає майже 23 тис., 116 з них мають довжину понад 100 км, а загальна довжина річок України становить більш ніж 90 тис. км. Густота річкової сітки найвища в Карпатах (більше 1 км/км²), найменша в степовій частині (0,1-0,25 км/км²).

Найбільшою річкою є Дніпро, площа басейну якого охоплює більшу частину України. За ним ідуть Прип'ять, Десна, Дністер, Південний Буг, Сіверський Донець. У середній та нижній течіях ці річки мають широкі заплави від 2 до 12 км завширшки.

Середні річки – Горинь, Сейм, Псел, Самара, Синюха, Тетерів, Інгулець, Случ – мають заплави від 0,1 до 4-5 км завширшки.

На всіх річках, крім південних, виявлена весняна повінь, що на малих річках триває два тижні, а на середніх та великих – 1-1,5 місяця.

Основні ріки, які перетинають південь України, – Дніпро, Південний Буг, Дністер, Інгул, Інгулець.

Про Дніпро М.В.Гоголь на сторінках роману "Тарас Бульба" пише: "...Вот он сверкает вдали и темною полосой отделился от горизонта. Он веял холодными волнами и расстилался ближе, ближе и, наконец, обхватил половину всей поверхности земли. Это было то место Днепра, где он, дотоле спертый порогами, брал, наконец, свое и шумел, как море, разлившись по воле; где брошенные в середину его острова вытесняли его еще далее из берегов и волны его стлались по самой земле, не встречая ни утесов, ни возвышений".

Так і таким протікав Дніпро степом.

Дніпро в Україні поетично називають Славутичем, у стародавні часи його називали Борисфеном. Довжина річки становить 2285 км. Протікає річка територією Росії, Білорусії і через всю з півночі на південь Україну. Площа басейну Дніпра становить 504 тис. км².

Дніпро бере початок на Валдайській височині з невеликого болота. Впадає в Дніпровський лиман Чорного моря. Спочатку він тече неширокою заплавою, біля білоруського міста Орши пересікає гряди піщаників, утворюючи Кобеляцькі пороги. Потім заплава розширюється до 12 км, русло розгалужується на протоки, утворюючи острови й озера.

Від гирла Прип'яті до Каховської ГЕС Дніпро перетворений у суцільний ланцюг водосховищ, природне русло і значна частина заплави затоплені.

На ділянці від Дніпропетровська до Запоріжжя існували відомі Дніпровські пороги, які були значною перешкодою для судноплавства.

Нижче Каховської ГЕС заплава Дніпра розширюється до 20 км.

Гідрографічна сітка в басейні Дніпра найбільш розвинена у верхній частині, яка лежить у зоні змішаних лісів, і найменше розвинена – в нижній його частині, в межах зони степу. Головні притоки: праві – Березина, Прип'ять, Тетерев, Рось, Інгулець; ліві – Сож, Десна, Сула, Псьол, Ворскла, Орел, Самара.

Дніпро є типовою рівнинною рікою. Живлять Дніпро снігові, дощові і підземні води. Головна частина стоку ріки (біля 85%) формується вище Києва. За багаторічний період обсяги річного стоку коливаються від 22,6 до 96 км³, середньорічний стік у гирлі становить 52,4 км³. Гідротехнічні споруди значно змінили водний режим ріки.

Льодостав починається у верхів'ях Дніпра на початку грудня, а у низов'ї – у кінці грудня. Сходить лід у верхів'ї на початку квітня, а в низов'ї – на початку березня.

Дніпро є важливим джерелом водних ресурсів України, а також транспортною магістраллю. По Дніпру транспортують вугілля, залізну руду, будівельні матеріали, металолом, зерно, овочі, бахчові культури тощо.

З Дніпра починаються канали, воду яких використовують для водозабезпечення і зрошення: Дніпро – Кривий Ріг, Дніпро – Донбас, Північно-Кримський. На Дніпрі споруджені гідроелектростанції Київська, Канівська, Кременчуцька, Дніпродзержинська, Дніпрогес і Каховська.

Водами Дніпра зрошується понад 500 тис. га земель.

У 1976 році прийнята постанова Ради Міністрів СРСР "Про заходи по попередженню забруднення басейнів Чорного і Азовського морів", які передбачають до 1985 року повне припинення скиду забруднених вод у Дніпро.

На берегах Дніпра знаходяться багаточисельні бази відпочинку, пам'ятники природи, розвинений туризм.

Південний Буг – одна з найбільших річок України, протікає Хмельницькою, Кіровоградською і Миколаївською областями. Довжина ріки становить 806 км, площа басейну – 63700 км².

Південний Буг бере початок на Подільській височині, впадає в Бузький лиман Чорного моря. У верхів'ї – це рівнинна ріка, а нижче, де Південний Буг пересікає кристалічні пороги, долина звужується, в руслі є пороги. У низов'ї виходить на Причорноморську низину.

Основні притоки: праві – Вовк, Згар, Ров, Дохма, Кодима; ліві – Бужок, Снивода, Соб, Синноха, Мертвовод, Інгул. Біля 300 річок складають басейн Південного Бугу.

Живлення ріки переважно за рахунок снігів та дощів. Середньорічна витрата води в гирлі становить від 40 до 108 м³/с; річний стік води становить від 1,2 до 3,39 км³. Замерзає в грудні, тане лід у березні.

На водний режим Південного Бугу в нижній частині впливають приливно-відливні явища. Вода ріки використовується для водозабезпечення, для зрошення (біля 130 тис. га).

На Південному Бузі споруджено багато озер, водосховищ, 13 невеликих ГЕС, Південно-Українська АЕС.

Судноплавство здійснюється від Миколаєва до Вознесенська. Розвинуто рибництво; у низов'ї воно має промисловий характер.

На Південному Бузі знаходяться такі міста: Хмельницький, Хмельник, Вінниця, Первомайськ, Вознесенськ, Миколаїв.

Південний Буг є рівнинною річкою з покрученим руслом.

За засоленістю річка відноситься до хлоридно-сульфатного типу, рН дорівнює 7,3 ± 0,1. Вміст хлоридів у воді становить 45,2 ± 2,0 мг/л, а сульфатів – 121,4 ± 8,5 мг/л, заліза – 0,04 ± 0,01 мг/л. У лимані вода зміщується у лужну сторону.

Водні рослини Південного Бугу, які занесені до Червоної книги, – водяний горіх плаваючий, еремогона голівчаста, сальвінія плаваюча. Зустрічаються ці рослини у воді від Нової Одеси до Миколаєва. Зустрічаються річчія плаваюча, жаб'ячий водокрас, ряска, латаття біле та жовте, ізопеліс плодюча, роголистник.

У Південному Бузі зустрічається біля 73 види риб, з них в 1990 році занесені до Червоної книги України вирезуб, шемая, вусач дніпровський, судак морський. Зустрічаються: судак бузький, корюшка триголкова, сом, щука, верхівка. Дуже рідко, але з Чорного моря заходять білуга, осетер, севрюга, оселедець, вугрі. Зустрічаються моллюски: ставовик звичайний, роговидна катушка, беззубка, перловка та інші.

На іхтіофауну Південного Бугу негативно впливає зменшення стоку малих річок і повне зарегулювання ряду з них, а також забруднення середовища в цілому.

За останні роки, наприклад, у гирлі Інгулу відмічається в поверхневому шарі води зниження вмісту кисню на 30-40%. Різко збільшився вміст нафтопродуктів як у воді, так і в донних відкладах.

Найбільш токсичні для гідробіонтів викиди промисловими підприємствами сполук ртуті, берилію, кадмію, селену, миш'яку, свинцю, цинку тощо.

Канцерогенну дію чинять миш'як, селен, цинк, ртуть, тантал, кобальт тощо.

Тератогенний вплив – вплив на ембріогенез, в результаті можуть утворюватися потвори.

Тератогенний вплив здійснюють кадмій, свинець, літій, галій.

За умов високих концентрацій неорганічних речовин у воді відмічається їх кумуляція в тканинах гідробіонтів. У тілі риб накопичуються свинець і ртуть. Кадмій,

мідь, цинк відкладаються в тканинах моллюсків у кількостях, що в десятки разів перевищують вміст цих речовин у воді.

Заходи щодо покращення гідрологічного режиму Південного Бугу включають врятування малих річок, різке збільшення кількості та якості очисних споруд ріки, грамотну агрохімічну й агроеліоративну обробку сільськогосподарських угідь на схилах долин ріки, створення заповідних зон на певних ділянках середньої і нижньої течій ріки Південний Буг, проведення відповідного природоохоронного комплексу з охопленням приток.

Тератогенез – виникнення вродливостей у тварин і людини. Вродливості (злиття парних органів, недорозвиненість, неправильна форма окремих органів тощо) можуть виникати як порушення на різних стадіях зародкового розвитку організму. Деякі вродливості можуть передаватися спадковістю.

Дністер – ріка у північно-західній частині України і на сході Молдови. Довжина дорівнює 1362 км, площа басейну 72100 км².

Починається на північно-східних схилах Карпат на висоті біля 1000 м над рівнем моря. Впадає в Дністровський лиман Чорного моря.

У верхів'ї Дністер має характер гірської річки, протікає в глибокому каньйоні (90-100 м), ширина русла не перевищує 40 м.

В передгірській частині долина річки розширюється до 5-9 км. В середній частині долина знову звужується і поглиблюється іноді аж до 10-12 м.

В нижній частині Дністер протікає по Причорноморській низині, утворюючи долину до 16-22 км. Дельта ріки широка, порізана багаточисельними протоками, старицями, озерами, заросла кущами й очеретом.

Головні притоки Дністра: праві – Стріл, Ломниця, Бистриця, Бик; ліві – Золота Липа, Стрипа, Серет, Збруч, Смотрич, Мурафа. Живлення змішане, характеризується дощовими паводками, сніговою водою. Витрати води в гирлі 300 м³/с, річний стік – 8,7 км³. Льодом ріка покривається на 2 місяці, а в окремі зими льоду не буває.

Вода річки широко використовується для водопостачання, зрошення. В басейні ріки споріднено багато водосховищ, діє Дубоссарська ГЕС, у Могилів-Подільському споруджена ГАЕС. По берегах Дністра споруджено багато дамб, запруд.

Судноплавство здійснюється від міста Сороки до Дубоссар. Дубоссарська гребля не має судноплавних шлюзів.

Рибні ресурси річки незначні. Тут водяться окунь, лящ, щука, карп.

Долина Дністра широко використовується для туризму і рекреації.

Найбільші міста на Дністрі, які здійснюють значний екологічний тиск: Галич, Залещики, Хотин, Могилів-Подільський та молдовські – Сороки, Рибниця, Дубоссари, Бендери, Тирасполь.

Багатий рослинний і тваринний світ ріки. Тут багато птахів, земноводних, рептилій, членистоногих, ссавців.